

## **Brassai Sámuel és a fordítás**

*Simigné Fenyő Sarolta*

A Nyelvtudományi Munkabizottság 2017. február 23-án megtartott Nyelvészeti Kerekasztal konferenciájának témája Brassai Sámuel, az utolsó erdélyi polihisztor sokoldalú tevékenységének méltatása volt. Bár születési évét (1797 vagy 1800) bizonytalanság övezi, több adat szól amellett, hogy Brassai 1797-ben született az erdélyi Torockószentgyörgyön. Ehhez az adathoz igazodott a Magyar Tudományos Akadémia 1997-ben megrendezett konferenciája is, amely az Erdélyből származó magyar tudós születésének 200. évfordulóját volt hivatott megünnepelni. A rendezvényt követően pedig az MTA a tudós életéről, az oktatással, természettudományokkal és nyelvészettel kapcsolatos tevékenységéről *Brassai Sámuel emlékezete* címmel kötetet jelentetett meg. A véletlen műve, hogy a Brassai Sámuel munkásságával foglalkozó Nyelvészeti Kerekasztal megrendezésére 2016 helyett 2017-ben, immár a 220. évforduló évében került sor a Miskolci Egyetemen.

Dr. Molnár Erzsébet egyetemi docens számos területet felölelő előadását követően elsőként dr. Bodnár Ildikó egyetemi docens kért szót. Korreferátumában Brassai mondatelméletét méltatta, amely mintegy előre vetítette a 20. században megjelenő függőségi grammatikát, a valenciaelméletet és az esetgrammatikát is. A 19. század közepén a nyelvészeti kutatás alapegységei a szavak voltak. Merész gondolatnak számított, ha egy nyelvész nem a szavakat, hanem a mondat univerzális sajátosságait kutatta. Ez a nyelvészek számára azt jelentette, hogy a nyelvészeti kutatásokat szintaktikai alapokra kell helyezni. A fordítás művelői és a fordítás mint kétnyelvű beszédtevékenység kutatói számára pedig azt üzent, hogy a fordítás sem a szavak, hanem a nagyobb nyelvi egységek szintjén képzelhető el. A kerekasztal konferencián a fordítás csak érintőlegesen került említésre, hiszen nem ez volt az előadás és az azt követő hozzászólások fő témája. Megjegyzendő továbbá, hogy Brassai Sámuelről – aki az 1830-as évektől egészen az 1890-es évekig az erdélyi szellemi életnek nemcsak aktív résztvevője, hanem vezető egyénisége, alakítója is volt – mint fordítóról viszonylag keveset olvashatunk. Fordítói tevékenységét és a fordításra vonatkozó elképzeléseit a szakirodalom a *nyelvészet* címszó alatt tárgyalja a Gazda István által szerkesztett, *Brassai Sámuel emlékezete* című kötetben is. Miklós István mint az orosz irodalom első magyar tolmácsolóinak egyikét mutatja be Brassait (MIKLÓS in GAZDA 1997: 101–108), Klaudy Kinga pedig az erdélyi polihisztor fordításról alkotott nézeteit értelmezi, foglalja össze és hozza kapcsolatba a 20. század második felében kialakult fordítástudomány képviselői által megfogalmazott nézetekkel (KLAUDY in GAZDA 1997: 109–115). Klaudy tanulmányában kiemeli, hogy Brassai fordítással kapcsolatos nézetei, ezeken belül a 19. században felmerült kérdések és az azokra adott válaszok napjainkban is helytállóak és a fordítástudomány aktuális

témakörei között foglalnak helyet (KLAUDY i. m. 114). Vagyis Brassai fordítással kapcsolatos tapasztalatai és a fordítástudomány számára megfogalmazott gondolatai napjainkban is figyelmet érdemelnek.

Az erdélyi polihisztor munkássága során meghatározó tényező volt, hogy érdeklődését az Európától a 19. században még hermetikusan elzárt cári Oroszország és a területén élő oroszokon kívül más népek és nemzetek kultúrája is felkeltette. Brassai felismerte, hogy egy nép kultúrájának megismeréséhez anyanyelvén keresztül vezet az út. Ennek köszönhető, hogy elkezdett pl. oroszul tanulni akkor, amikor Erdélynek még egyáltalán nem voltak Oroszországgal kulturális kapcsolatai. Nem léteztek megbízható szótárak, külföldiek nem kaptak Oroszországba beutazási engedélyt. Az orosz irodalom remekei csak megkésve jutottak el az ország határain túlra, így Erdélybe is. Puskin, Lermontov, Gogol, Tolsztoj és Dosztojevszkij műveit azonban nem hivatásos fordítók, hanem lelkes irodalmárok tették hozzáférhetővé az európai olvasóközönség számára. A fordítások számos esetben nem az orosz eredeti alapján készültek. Az orosz birodalom területén élő kirgiz nép életmódja és szokásai iránti érdeklődése eredményeképpen született meg egy kirgiz dal magyar fordítása Brassai tollából még 1848 előtt, feltételezhetően szintén valamelyik nyugati nyelv alapján, mert – és ez egy másik feltételezés – amikor a fordítás készült, Brassai még nem tudhatott olyan jól oroszul, hogy fordításra vállalkozhasson. A dalban a költő szerelme arcképét festi meg szabadon fordítva a fehér hó, a kiontott vér, az elüszkösödött fa, a tinta és a parázs színeivel (MIKLÓS in GAZDA 1977: 104). Brassai kisebb értékű irodalmi munkákat már Bérczy Károly Anyegin-fordítása (1866) előtt tíz évvel is fordított orosz eredetiből. Ezek között szerepelt *A macska* című elbeszélés is, amelynek szerzőjét ugyan nem említi. Nyomtatásban csak az jelenik meg, hogy orosz eredetiből Brassai Sámuel fordította. A kiadás dátuma 1856. Az erdélyi olvasóközönséggel Brassai ismertette meg Szologub orosz írónak *A gyógyszerészné* című elbeszélését is, amelyet ő fedezett fel, és amely alapján azóta sem készült magyar fordítás. Ez a fordítás is a kor hagyományaihoz igazodva, szintén „szabadon adja vissza a szerző gondolatait”. Brassai – ahol szükségesnek látja – „hozzáértéssel tarkítja az oroszból magyarra fordított szöveget német, latin, francia idézetekkel, s hasonló szakértelemmel keveri az orosz gyógyszerész a fűvész Brassai tolmácsolásában a különböző gyógynövényeket” (MIKLÓS in GAZDA 1997: 106). A műfordítás elvi kérdéseivel kapcsolatban 1861-ben ezt írta: „A fordítás olyan legyen, mintha a szerző az ő »egész egyéniségével, képzelődéseivel és eszével tiszta magyar és magyarul beszélő családban nevelkedve, magyarul írta volna meg az illető munkát«” (MIKLÓS in GAZDA 1997: 106). Brassai ezen álláspontja a nyelvi megformálásra, a magyarosságra vonatkozik. Ugyanakkor erre a gondolatra visszavezethető, ilyen vagy hasonló gondolatokkal nemegyszer találkozunk a fordítástudomány történetében, pl. a német Friedrich Schleiermacher vagy a szintén csaknem száz évet megért amerikai tudós, Eugene Nida munkásságában. Schleiermacher szerint a fordításnak az eredeti szöveg íróját és a célnyelvi olvasót kell egymáshoz közelíteni, és ebben a folyamatban feltétlenül nagy szerepe van a nyelvi megformálásnak. De talán nem feltétlenül úgy, ahogy azt a szerző tette volna, ha történetesen németül írja meg a könyvét. Hanem úgy, hogy a fordító biztosítja, hogy a fordítás olvasóját ugyanazok a hatások ériék, amelyek a

német anyanyelvű olvasót érték volna, ha a németre lefordított művet eredetiben olvasta volna. Nida a dinamikus ekvivalencia kapcsán ezt a gondolatot a következőképpen fogalmazza meg: a dinamikus ekvivalencia célja a természetes hangzás, valamint az azonos hatás, azonos reakció kiváltása: a fordítás úgy hasson a befogadóra, mint ahogy az eredeti hatott a forrásnyelvi olvasóra (SIMIGNÉ 2003).

Az azonos hatás kiváltásában fontos szerepe van a fordítói hűségnek, amely évszázadok óta foglal el fontos helyet a fordítással kapcsolatos viták során. Brassai is a fordítás lényeges vonásaként tartja számon a fordítói hűséget, ugyanakkor nem ért egyet azzal, hogy ahány fordítás, annyiféle hűség valósuljon meg. Mindössze kettőt emel ki: a gondolatokhoz és a stílushoz való hűséget, s ha ezt a fordító átadja, a hűség kritériumának maximálisan eleget tesz. Ez a gondolat napjainkra sem veszítette aktualitását.

Ahhoz, hogy valaki fordítson, alapvető ismeretekre van szükség. Brassai ezek közül hármat említ: a fordítónak ismernie kell azt a nyelvet, amelyikről, és azt, amelyikre fordít. És természetesen ismernie kell azokat a dolgokat, amelyekről a fordítandó könyv szól. Napjainkra ezek a kritériumok természetesen bővültek, hiszen a fordítónak ahhoz, hogy fordítani tudjon, szüksége van a világ és a különböző szakterületek ismeretére, ahhoz, hogy fogalmazni tudjon, szüksége van a szókincs bővítésére, grammatikai ismeretekre és a szövegtípusok ismeretére. Minden egyes fordítói feladat speciális háttérismereteket igényel, amelyek történelmi koronként változnak, és amelyekkel kapcsolatban pl. Eugene Nida, Peter Newmark, Roger T. Bell vagy éppen Jeremy Munday könyvei bőségesen ellátnak információval.

Nem említettük a fordítók által elkövethető hibákat, amelyeket Brassai „bűnöknek” nevez, nem részleteztük a fordítás egységének és nemzetiességének kérdéskörét sem. Célunk néhány olyan gondolat bemutatása volt, amelyek alapján kijelenthetjük, hogy Brassai Sámuel nyelvészeti nézeteiből is táplálkozó elképzeléseit megkísérelte a fordításban is alkalmazni. Ezzel az erdélyi polihisztor a 20. század második felében kialakuló nyelvészeti fordításelmélet előfutárának is tekinthető. Nemcsak a nyelvtudományra, hanem a fordításra vonatkozóan is elmondhatjuk, hogy Brassai Sámuel felismeréseivel és megállapításaival, valamint az orosz irodalom első magyar tolmácsolásával kiérdemelte az utókor tiszteletét és nagyrabecsülését. A fordítás területén is legalább egy évszázaddal megelőzte korát. Éppen ezért a nyelvtudomány, a pedagógia, a filozófia, a botanika és a matematika területén elért eredményei mellett a fordítással kapcsolatos nézeteiről sem szabad megfeledkeznünk, amelyek szintén részét képezik az utókorra hagyott hatalmas szellemi örökségnek.

## IRODALOM

- [1] GAZDA István (szerk.) (1997): *Brassai Sámuel emlékezete. Tanulmányok a száz éve elhunyt sokoldalú erdélyi tudós munkásságáról*. Budapest, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület.
- [2] KLAUDY Kinga (1991): Brassai Sámuel nézetei a fordításról. In: GAZDA István (szerk.) (1997): *Brassai Sámuel emlékezete. Tanulmányok a száz éve elhunyt sokoldalú erdélyi tudós munkásságáról*. Budapest, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, 109–115.

- [3] MIKLÓS István (1958): Az orosz irodalom első magyar tolmácsolói Erdélyben. In: GAZDA István (szerk.) (1997): *Brassai Sámuel emlékezete. Tanulmányok a száz éve elhunyt sokoldalú erdélyi tudós munkásságáról*. Budapest, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület.
- [4] SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta (2003): *Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe*. Miskolc, Miskolci Egyetem, BTK.